

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Випуск 7

*Матеріали VI Всеукраїнської
науково-практичної конференції
“Державне управління та місцеве самоврядування в Україні
в контексті європейської інтеграції”,
м. Київ, МАУП, 17 листопада 2011 р.*

Київ
ДП “Видавничий дім “Персонал”
2012

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 11 від 21.12.11)*

Редакційна колегія:

А. М. Подоляка (голова), д-р юрид. наук, проф.;
А. А. Ігнатченко (заступник голови), канд. техн. наук;
М. Ф. Головатий, д-р політ. наук, проф.;
О. В. Куроченко, д-р екон. наук, проф.;
А. С. Лисецький, д-р екон. наук, проф.;
І. П. Розпутенко, д-р наук держ. упр., проф.;
Г. П. Ситник, д-р наук держ. упр., проф.;
Ю. П. Сурмін, д-р соціальних наук, проф.;
В. В. Утвенко, канд. іст. наук, доц.;
Н. М. Чернуха, д-р пед. наук, проф.;
М. В. Чечетов, д-р наук держ. упр., проф.;
Н. П. Ярош, д-р наук держ. упр.

Видання здійснене в рамках проекту
“Наукові праці МАУП”

Становлення і розвиток української державності : [зб. наук. пр.] /
МАУП. — К.: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2008 —

С76 Вип. 7: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції
“Державне управління та місцеве самоврядування в Україні в контексті
європейської інтеграції”, м. Київ, 17 листоп. 2011 р. / редкол.: А. М. Подо-
ляка (голова) [та ін.]. — 2012. — 382 с. : іл. — Бібліогр. у кінці ст.

У пропонованому збірнику подано статті учасників науково-практичної
конференції, присвяченої найважливішій проблемі сьогодення — становлен-
ню України як держави. Розглядається формування державності в Україні у
різні періоди історії та в різних аспектах.

Для науковців і державних службовців, політиків і політологів, викладачів
і студентів, а також усіх, хто цікавиться розвитком Української держави і су-
спільства.

ББК 63.3(4УКР)я43+67.9(4УКР)301я43

Чупрій Л. В. Оптимізація державного управління у сфері освіти в контексті забезпечення гуманітарної безпеки України	127	Дученко А. М. Організаційно-економічні основи розвитку регіонального туризму в Україні.....	191
Юсеф Н. Н. Межкультурные связи стран Ближнего Востока (образовательный аспект)	136	Дученко М. С. Удосконалення системи управління бізнес-процесами підприємства: стратегія розвитку	196
Барановська В. М. Інституційний механізм регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.....	139	Ейсмонт В. С. Формування системи основних показників функціонування і розвитку макроекономічної системи	199
Костюк Т. О. Регіоналізація і демократизація як передумови побудови демократичної держави і громадянського суспільства	145	Єдгарова І. В. Моніторинг діяльності державних службовців з надання публічних послуг як сучасна технологія управлінського контролю	207
Левченко М. О. Безпека підприємницької діяльності в Україні: теорія, політика і стратегія забезпечення	147	Зирянова О. Л. Структура і психологічна динаміка схильності особистості до самовдосконалення.....	210
Павленко В. В. Характеристика податкової системи Австралії як досвід ефективної системи державного управління.	153	Іваненко В. О. Взаємодія Служби безпеки України, органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів на шляху запобігання та протидії організований злочинності та тероризму у контексті європейської інтеграції України	219
Слободян С. І. Сучасні PR у системі механізмів державного управління	157	Клим'юк О. С. Державна інформаційна політика сучасної України як предмет правового регулювання.....	223
Бортник В. А. Актуальні проблеми місцевого самоврядування в Україні	163	Корощенко А. В. Деякі аспекти роботи Служби безпеки України щодо забезпечення економічної безпеки на прикладі Луганської області.....	231
Бульда С. О. Маркетингові підходи в забезпеченні ефективного використання ресурсного потенціалу регіону.....	167	Кравченко Т. А. Поняття взаємодії суб'єктів політики як теоретична основа дослідження політичних процесів	237
Буратевич О. І. Вплив процесів європейської інтеграції на розвиток української держави: правовий та управлінський аспекти....	174	Кузьменко В. А. Формування механізмів ефективності управління процесами охорони праці в умовах трансформації економіки України	244
Гриценко В. І. Система корпоративного управління в холдингах.....	182		
Доносо Варгас Дієго Хосе, Доносо Варгас Хавієр Стратегія національної безпеки України в умовах євроінтеграції.....	187		

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ПРАВОВИЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТИ

Становлення і розвиток української державності, вип. 7, с. 174–181

Проблематика міжнародної співпраці України з країнами ЄС, а також її забезпечення (насамперед правового та організаційного), становить один з найважливіших та актуальних напрямів досліджень як сучасної юридичної науки, так і науки державного управління. Справді, триваючі міжнародні інтеграційні процеси спричиняють фундаментальні зміни як на рівні системи державного управління України, так і в її правовій системі. У цьому контексті постає об'єктивна потреба в науково-теоретичному осмисленні зазначених процесів, а також у розбудові теоретичних моделей організаційного, нормативного, інституціонального сприяння процесам інтеграції України до європейського співтовариства.

Актуальність дослідження впливу процесів європейської інтеграції на розвиток Української держави зумовлюється кількома причинами теоретичного і практичного характеру. Наразі наголосимо лише на найбільш актуальних. По-перше, конституційний розвиток України як демократичної, правової і соціальної держави нерозривно пов'язаний з адаптацією тих моделей і стандартів функціонування зазначеного типу державності,

які були апробовані та розроблені у країнах європейських демократій. У цьому сенсі конституційні орієнтири вітчизняного державотворення сприяють різномірній інтеграції України з ЄС, адже фактично рух до ЄС виявляється рухом у напрямі практичної реалізації принципів і цінностей правової та соціальної державності, демократії і розвиненого громадянського суспільства. По-друге, інтеграцію України до Європейського Союзу проголошено пріоритетним напрямом зовнішньополітичного курсу Української держави. Ключовим елементом успішної євроінтеграції України є досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства із правовими нормами ЄС. Зближення законодавства України із сучасною європейською системою права забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави в рамках Євросоюзу і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах — членах ЄС, а також створить необхідні передумови для отримання Україною статусу асоці-

йованого члена ЄС, що є її головним зовнішньополітичним пріоритетом у середньостроковому вимірі. У цьому аспекті вельми актуальним є дослідження того впливу, який має і матиме процес європейської інтеграції на розвиток Української держави, її правову систему та систему державного управління.

Отже, аналізуючи вплив процесів європейської інтеграції на систему державного управління та правову систему України, ми маємо вирішити такі конкретні завдання: а) охарактеризувати процес нормативної та організаційної інституціоналізації ЄС; б) охарактеризувати основні ознаки ЄС в аспекті розвитку системи права ЄС та системи управління ЄС; в) визначити основні напрями та форми взаємодії України з ЄС, а також вплив зазначеної взаємодії на систему державного управління та права в Україні.

Європейський Союз є досить “молодим” утворенням, формування якого розпочалося у середині минулого століття та було пов’язано з виникненням у керівництва провідних європейських країн усвідомлення необхідності об’єднання більш-менш подібних національних держав, які мали сформувати нове економічно і політично потужне утворення, яке було б здатне виступати рівноправним партнером у відносинах як із США, так і з СРСР. Однак після розпаду Радянського Союзу геополітична мета такого утворення зазнала переосмислення. На сьогодні факт подальшого розвитку ЄС прийнято розглядати, з одного боку, з точки зору заміни таких структур, як національні держави, централізоване плану-

вання, державна система соціального забезпечення, що зазнають значної ерозії, на нові форми соціальної організації, а з другого — як об’єднання етнокультурних регіонів, які раніше входили до складу СФРЮ, ЧССР, СРСР, у нове геополітичне об’єднання, яке б гарантувало їм місцеву автономію і самобутність та запобігало виникненню некерованих конфліктів. Утворенню співтовариства європейських держав у його теперішньому вигляді передувала об’ємна і копітка робота, початком якої стало проголошення Декларації Р. Шумана (1950 р.) і підписання у 1951 р. країнами Бенілюксу, Італією, ФРН і Францією Договору про заснування Європейського об’єднання вугілля і сталі (Договір ЄОВС) [1]. Таким чином, можна зробити висновок, що першопричиною утворення ЄС стали економічні інтереси європейських країн, для яких у післявоєнні роки, як ми розуміємо, розвиток економіки був першочерговим завданням. Отже, з огляду на викладене, можна погодитися з тими науковцями, які стверджують, що в підґрунтя утворення ЄС покладено дві групи причин — економічні та політичні, а він сам уявлявся як контрольний наддержавний орган, що міг забезпечити певні гарантії стабільності в Європі, хоча головною його метою було створення умов для економічного співробітництва [2].

Підтвердженням економічного підґрунтя утворення ЄС є і подальші міжнародні договори, зокрема, укладені в 1957 р. Римські Договори про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) (з 1993 р. — Договір про заснування Єв-

ропейського співтовариства) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євроатом), які започаткували собою нову еру економічної співпраці європейських країн, завдяки чому майбутній ЄС поступово перетворився на один із найпотужніших фінансово-економічних і політичних центрів сили і конкуренції [3]. У цей період розпочалася також і розбудова інституційної структури ЄС. Договір ЄОВС (ст. 7) запровадив такі інститути об'єднання: Вищий керівний орган (нині Комісія), що представляв спільні інтереси Співтовариства, Загальна асамблея (Європарламент), Спеціальна Рада міністрів (Рада), що представляла інтереси країн-членів, і Суд. Договори про ЄЕС та Євроатом запровадили аналогічні інститути. Не менш значущим кроком на шляху консолідації і посилення координації дій країн-членів стало створення у 1974 р. Європейської Ради на рівні голів держав і урядів як органу політичного керівництва Співтовариств. Європейська Рада була покликана вирішувати найважливіші питання у випадках, коли рішення не змогли прийняти відповідні інститути, а також здійснювати координацію й узгодження зовнішньої політики. Офіційного визнання Рада набула у 1986 р. після підписання Єдиного європейського акта (ст. 2). Її статус було уточнено в Договорі про Європейський Союз (ст. 4), де зазначено, що вона надає Союзу необхідний спонукальний імпульс для розвитку і визначає загальні політичні орієнтири. Рішення Європейської Ради мають директивний характер. Їх правове оформлення і реалізація відбуваються з дотриманням процедури

функціонування інститутів і порядку прийняття нормативних актів.

Наступним кроком у напрямі створення ЄС стало підписання у 1986 р. Єдиного європейського акта (ЄЄА), який вніс низку істотних змін в установчі договори. Ключовими моментами цього етапу, на думку науковців [4], слід визнати такі події: по-перше, за допомогою правотворчості Суду Європейських Співтовариств відбувається утвердження принципів (верховенства права Співтовариств щодо права країн-членів; прямої дії права Співтовариств; інтегрованості норм права Співтовариств у національні системи права; юрисдикційного захисту права Співтовариств, який здійснюють судові установи Співтовариств і країн-членів), що регулюють взаємодію європейського права з національним і міжнародним правом; по-друге, поширення дії Європейського співтовариства на такі нові сфери, як соціальна політика, енергетика, охорона навколишнього природного середовища, науковий і технічний прогрес; по-третє, завершення формування єдиного внутрішнього ринку і прийняття рішення щодо переходу до побудови Політичного та Економічного і Валютного союзів; по-четверте, відбулися зміни в інституційній організації Співтовариства. Так, принцип голосування кваліфікованою більшістю у Раді поширено на нові сфери, що унеможливило накладання вето на законодавчі пропозиції з боку окремих країн-членів; відбулося посилення позицій Європарламенту в процедурі прийняття нормативно-правових актів (ст. 10 ЄЄА); створено Суд першої інстанції. Своєрідним підсумком єв-

роінтеграційних процесів стало прийняття Маастрихтського договору про Європейський Союз, Амстердамського та Ніщцького договорів. Згідно з Маастрихтським договором на основі Європейських Співтовариств виник Європейський Союз. Його створення обумовило найістотніші від початку інтеграційних процесів зміни у національному, передусім конституційному, законодавстві країн-членів. Це було пов'язано з передачею національними урядами важливих суверенних прав на наднаціональний рівень, про що свідчать запровадження європейської валютної одиниці; введення європейського громадянства, яке має субсидіарний характер. Крім того, ЄС набув нових повноважень як у сферах, якими він певною мірою опікувався і раніше, так і в принципово нових — у зовнішній політиці й безпеці, юстиції і внутрішніх справах.

Існуючі на сьогодні визначення ЄС можна розподілити та офіційні та неофіційні (наукові). У першому випадку мова йде про тлумачення ЄС, яке знайшло своє закріплення в Конституції ЄС, де під останнім розуміють наділений власною правосуб'єктністю союз європейських держав, які, зберігаючи свою національну самобутність, тісно співпрацюють на європейському рівні і здійснюють схожі повноваження на федеральному рівні. Що ж стосується науковців, то їх підходи до тлумачення цього виду об'єднання європейських держав є дещо ширшими. Так, на думку А. Баштанника та В. Баштанника, ЄС являє собою інтегровану недержавну структуру універсальної компетенції з власним апаратом управління, що

координує управління суспільними відносинами на всіх рівнях: локальному, регіональному, національному, наднаціональному. Таким чином, ЄС є складною адміністративною системою, що: складається з автономних підсистем (національних адміністративних систем), які в інтегрованому поєднанні формують наддержавний адміністративний простір; регулюються як власними правовими нормами, так і нормами права наднаціональних утворень; характеризується наявністю вертикально-інтегрованих інститутів управління; визначається як багаторівнева конструкція та складається із самостійних, легітимно утворених елементів (інститутів, інших структур); ґрунтується на принципах наднаціоналізму, міжурядовості, федералізму, субсидіарності, децентралізації, деконцентрації, делегування тощо. У свою чергу, О. Бульба під Європейським Союзом пропонує розуміти оригінальну інституційну модель, для якої є характерним поєднання елементів наддержавної інтеграції та міжнародного співробітництва, формування горизонтальних транснаціональних мереж взаємодії та ухвалення рішень [5].

Аналіз наведених визначень дає підстави повністю погодитися з тими авторами, які цілком обґрунтовано стверджують, що природу ЄС важко розкрити через його структурну "суміш", оскільки вона містить елементи, одночасне поєднання яких не дає можливості відносити ЄС ані до держави, ані до міжнародної організації [6]. Проте це не означає відсутності потреби в пошуку, так би мовити, ідеального визначення ЄС, яке б давало чітке уявлення про його суспіль-

но-політичну природу. Виконуючи зазначене завдання, на наш погляд, необхідно чітко усвідомлювати певні моменти. По-перше, у правовій науці вже давно встановлено той факт, що будь-яке поняття є завжди ширшим за своє визначення. Інакше кажучи, намагання “навантажити” те або інше визначення максимальною кількістю елементів приречене на невдачу, а отже, і визначення ЄС не повинно бути надмірно об’ємним. По-друге, ЄС, як відзначається багатьма дослідниками, є унікальним утворенням, подібного до якого ще не існувало в історії людства, через це і просте “підведення” його під існуючі форми державного устрою є малоперспективним. З огляду на це, визначення ЄС треба формулювати, виходячи із істотного переосмислення традиційних уявлень про державу та можливі форми її устрою.

Таким чином, ЄС являє собою суспільно-політичне утворення державного типу, побудоване у формі конфедерації шляхом об’єднання у його складі незалежних держав за ознакою їх європейської ідентичності, що має на меті консолідацію європейської спільноти для досягнення загальнозначущих, довгострокових цілей. Державний характер Європейського Союзу нині не повинен викликати ні в кого жодних сумнівів. Це пов’язано передусім з тим, що ЄС на сьогодні властиві найпринциповіші ознаки з переліку тих, які дають підстави називати те або інше суспільно-політичне утворення саме державою. Аналіз ознак держави крізь призму суспільно-політичної природи ЄС показує, що майже всі вони є характерними для Європейського Союзу,

зокрема у ЄС: а) запроваджене європейське громадянство, яке слугує об’єднуючою ознакою для всього населення, яке проживає на території ЄС; б) є елементи державного суверенітету, якими він наділений у певних сферах на підставі угод між державами-членами, що в добровільному порядку обмежили свої суверенні права на користь ЄС [7]; в) наявна власна система нормативних актів, які створюються у зв’язку з утворенням і функціонуванням Європейських Співтовариств та Європейського Союзу, діють і застосовуються в межах їх юрисдикції на основі й відповідно до установчих договорів і загальних принципів права; г) функціонує достатньо розгалужена система органів. На сьогодні в ЄС функціонує Європарламент, Єврокомісія, Рада Міністрів, Суд ЄС тощо. Отже ЄС нині майже повністю наблизився до статусу повноцінної держави. У зв’язку з цим повністю підтримуємо думку І. Грицяка, який пропонує називати Європейський Союз “легкою” державою. Проте наголосимо, що ЄС і надалі буде характеризуватися саме як “легка” держава, оскільки перехід до статусу “повної” держави, звісно, буде означати втрату суверенітету країнами-членами, що за сучасних геополітичних умов є малоімовірним та, власне, і недоцільним. Тому співпраця України та ЄС розвивається та буде розвиватися не в аспекті її входження до складу держави-федерації, а крізь призму приєднання до європейського співтовариства незалежних держав, об’єднання яких характеризується ознаками “легкої” держави, яка, нагадаємо, має два рівні — рівень союзу

держав-членів (наднаціональний рівень) і рівень держав-членів (національний рівень) [8].

Намагання України стати членом Європейського Союзу та пов'язані з цим прагненням дії органів державної влади та вітчизняних інституцій громадянського суспільства отримали назву євроінтеграційного процесу, під яким необхідно розуміти цілеспрямовану державну політику, спрямовану на входження України до Європейського Союзу як його повноправного члена. Аналіз сучасної наукової та публіцистичної літератури свідчить, що ставлення українців до євроінтеграційного курсу держави є дещо різним, і як наслідок, вимагає пошуку відповіді на питання про доцільність вступу України до Європейського Союзу. До відповіді на зазначене питання можна підходити з різних позицій. Так, наприклад, проаналізувавши процес створення та розвитку ЄС, неважко помітити, що він характеризується постійним збільшенням як кількості членів Європейського Союзу, так і претендентів на вступ до нього. Інакше кажучи, більшість європейських країн показують своїм прикладом, що об'єднання під "дахом" ЄС детермінує здійснення системних перетворень у державі й суспільстві, істотно поглиблює і розширює практичне співробітництво між країнами-членами у всіх магістральних напрямках — торговельному, фінансово-економічному, у сфері зовнішньої політики і політики безпеки, юстиції і внутрішніх справ, гуманітарній сфері, охорони довкілля тощо. Проте не тільки названі аспекти є причинами, які спонукають європейські країни

до об'єднання. Справді, сучасні держави не можуть залишатися осторонь євроінтеграційних процесів, перебувати на периферії цих процесів, оскільки вони будуть приречені на відставання у своєму розвитку. Вважаємо, це пов'язано з тим, що більшість проблем економічного або політичного характеру, які виникають перед сучасними державами, постійно виявляють вузькість і склеротичну недостатність меж національної держави. Крім цього, євроінтеграційні прагнення країн можуть бути пояснені також потребою в розбудові системи колективної безпеки, у підґрунті якої лежить відчуття спільноти. Саме це відчуття належності до єдиної спільноти, на погляд А. Гладенка, і диктує його учасникам необхідність вирішення усіх спільних проблем виключно мирним шляхом [9]. Отже, основою європейської інтеграційної політики є базові принципи стратегічного партнерства, такі як: спільна зацікавленість в ефективному співробітництві; намагання врахувати інтереси іншої сторони; взаємна допомога від дискримінаційних заходів; довгостроковий характер партнерських відносин; правове закріплення змісту та засобів стратегічного партнерства та формування дієвих механізмів реалізації партнерських відносин [10].

Таким чином, відповідь на питання про доцільність вступу України до Європейського Союзу є, фактично, відповіддю на питання про бажання України розвиватися як у зазначених вище напрямках, так і за названими вище принципами. Це запитання є, власне кажучи, риторичним, підтвердженням чого став Указ Президента

України “Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу” від 11 червня 1998 р. № 615/98 [11], відповідно до якого було вирішено, що інтеграція України до Європейського Союзу має на меті забезпечити входження держави до європейського політичного (у тому числі, у сфері зовнішньої політики і політики безпеки), інформаційного, економічного і правового простору, з подальшим набуттям повноправного членства в ЄС. Євроінтеграція, по суті, означає прагнення тієї або іншої держави стати повноправним членом Європейського Союзу, тобто сучасної конфедерації європейських країн, які функціонують на підставі спеціально розроблених та закріплених у наднаціональних та національних нормативних актах принципів. Повне та безумовне визнання цих принципів є обов’язковою умовою інтеграції держави до ЄС. Проте, визнання таких принципів має супроводжуватися внесенням відповідних змін до національного законодавства, у тому числі й до нормативних актів, які визначають правовий статус органів державної влади, регулюють порядок їх функціонування, а також відносини з приватними особами. Говорячи про принципи організації та функціонування ЄС, необхідно відзначити, що вони являють собою дворівневе утворення, де на першому рівні розташовані загальні принципи утворення та функціонування ЄС, а на другому — принципи функціонування інституцій ЄС та інституцій держав-членів. У першому випадку мова йде про основоположні принципи ЄС, до яких віднесено принципи свободи, демо-

кратії, дотримання прав людини й основних свобод, верховенства права, ефективної співпраці з іншими державами [12]. Стосовно принципів другого рівня, до них необхідно віднести принципи європейського адміністративного права, оскільки саме ця галузь права, як справедливо відзначається в літературі [13], несе на собі найбільше навантаження у сфері євроінтеграційної політики будь-якої держави [14].

Отже, підсумовуючи результати проведеного дослідження можна стверджувати, що наразі перед Україною постає доволі складне завдання, пов’язане не тільки із суттєвою зміною законодавства, а й із суттєвим коригуванням правозастосовчої діяльності відповідних державних інституцій, передусім — органів виконавчої влади. Успіх процесу євроінтеграції України тісно пов’язаний із бажанням, готовністю та здатністю України трансформувати органи державної влади та національне законодавство в ракурсі задекларованих ЄС принципів. По-друге, на сьогодні Європейський Союз являє собою чи не найкращий взірць держави, яка функціонує на справді демократичних засадах, що протягом багатьох років поступово впроваджувалися в суспільне та державне життя європейських країн, перевірялися практикою демократичного будівництва в багатьох європейських державах. Усі вони довели свою життєздатність та позитивний вплив на прогресивний розвиток національних економічних, соціальних, культурних, правових та політичних систем. У зв’язку з цим Україна має розпочати процес трансформації своєї

державності та вітчизняного права за прикладом країн — членів Європейського Союзу. По-третє, лише за умови беззастережного прийняття усіх вимог, стандартів та принципів євроінтеграційного процесу, Україна зможе досягти демократичних перетворень своєї державності та права, відкривши собі тим самим шлях до європейських цінностей. Таким чином, як впливає з викладеного, реалізація євроінтеграційної політики є потужною детермінантою здійснення системних перетворень у державі та суспільстві, а також в українській правовій системі.

Література

1. *Договори об учреждении Европейских Сообществ: документы Европейского Союза* / Отв. ред. Ю. А. Борко. — М.: Интердиалект +, 1994. — С. 23–84.
2. *Слепець В. М.* Етапи формування європейського права // Вісн. Одеськ. ін-ту внутр. справ. — 2001. — № 3. — С. 159–165.
3. *Міжнародні інтеграційні процеси сучасності: Монографія* / А. С. Філіпенко (кер. авт. кол.), В. С. Будкін, М. А. Дудченко та ін. — К.: Знання України, 2004. — С. 184.
4. *Яковлюк І.* Історичні передумови і основні етапи європейської інтеграції // Вісн. Акад. правових наук України. — 2003. — № 4. — С. 82–92.
5. *Бульба О.* Європейська інтеграція України та питання реалізації принципу поділу влади // Право України. — 2004. — № 12. — С. 8–11.
6. *Грицьак І. А.* Управління в Європейському Союзі: теоретичні засади: Монографія. — К.: Вид-во НАДУ, 2005. — С. 27.
7. *Кравчук І. В.* Гармонізація національних правових систем з правом ЄС / І. В. Кравчук, М. В. Парапан. — К.: Вид. дім “Слово”, 2005. — С. 10–11.
8. *Гудзь М. В.* Загальний курс європейістики: Навч. посіб. / М. В. Гудзь, П. В. Гудзь. — Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2006. — С. 36.
9. *Гладенко А. Н.* Европейская интеграция: основные теории // Вісн. Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ. — 2007. — Спец. вип. — Ч. 4. — С. 9–17.
10. *Баштанник А.* Організаційно-правові засади управління в складних адміністративних системах: європейський досвід та Україна / А. Баштанник, В. Баштанник // Право України. — 2007. — № 11. — С. 153–157.
11. *Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу:* Указ Президента України: від 11.06.1998 р., № 615/98 // Офіц. вісн. України. — 1998. — № 24. — С. 3.
12. *Ковальова О.* Політико-правові і процедурні питання вступу до Європейського Союзу // Право України. — 2003. — № 4. — С. 119.
13. *Грабильніков А.* Стандарти у сфері державного та муніципального управління // Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції: Матеріали 3-ї регіон. наук.-практ. конф. (18 трав. 2006 р., м. Дніпропетровськ) / Редкол.: Л. Л. Прокопенко (голова) та ін. — Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2006. — С. 236.
14. *Державне управління: Європейські стандарти, досвід та адміністративне право* / В. Б. Авер'янов, В. А. Дерещ, А. М. Школик та ін.; За заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Юстініан, 2007. — С. 105–106.